

Шаршенова Р. А. Саякбаева А.Б.

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ЖАНА АДАБИЯТЫН
ОКУП-ҮЙРӨНҮҮНҮН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ ЖАНА АНЫ ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН
УЮШТУРУУ-ПЕДАГОГИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ**

Шаршенова Р. А. Саякбаева А.Б.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА И
ЛИТЕРАТУРЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ И ОРГАНИЗАЦИОННО-
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

R. Sharshenova, A. Sayakbaeva

**THE CURRENT STATE OF THE STUDY OF THE KYRGYZ
LANGUAGE AND LITERATURE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND
ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL ISSUES OF THIS IMPROVEMENT**

УДК: 811.512.154:378.14.014.13

Бул макалада азыркы убактагы ЖОЖдордо билим берүү системасы жөнүндө жана андагы чечилбей келе жаткан көйгөйлөр тууралуу сөз болмокчу. Негизинен заманбап билим берүүдө өзгөчө тилди окутууда кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүрүү Окутуучу менен студенттин ортосундагы педагогикалык байланыштын өнүгүшүн камсыздоо үчүн методикалык билим менен психологиялык иш-аракеттер жана педагогикалык чеберчилик зарыл. Орус жана кыргыз окумуштууларынын изилдөөлөрүнөн аргументтер келтирилген. Окуунун ар кандай стратегиялары иштелип чыккандыгын – алдын-ала аракеттер жана жаңы билим алуу аны сактоо процесстерин оптималдаштыруу үчүн студенттер тарабынан колдонулган операциялар маалыматтар, аны эс тутумдан алуу жана топтолгон маалыматты пайдалануу процесстери: топтоо, структуралаштыруу, логикалык байланыштарды түзүү, сүрөттөрдү пайдалануу, кыймылдар ж.б. кеңири колдонулгандыгы тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: предметтик байланыш, окууга кызыгуу, моделдөө көндүмдөрү, тексттерди анализдөө, билим берүүнүн заманбап концепциясы, ар кандай стилдеги тексттер, оозеки жана жазуу маданияты.

В данной статье речь пойдет о современной системе образования в вузах и о нерешенных проблемах в ней. Овладение всеми видами речевой деятельности, особенно при обучении языку, в основном в современном образовании психологическая деятельность с методическими знаниями и педагогическое мастерство необходимы для обеспечения развития педагогического общения между учителем и учеником. Приведены аргументы из исследований российских и кыргызских ученых. Обратите внимание, что были разработаны различные стратегии обучения – предварительные действия и получение новых знаний операции, используемые учащимися для оптимизации процессов хранения данные, извлечение его из памяти и процессы использования собранной информации: накопление, структурирование, создание логических связей, использование изображений, движений и т.д. речь идет о широком использовании.

Ключевые слова: предметная коммуникация, интерес к чтению, навыки моделирования, анализ текстов, современная концепция образования, тексты разных стилей, устная и письменная культура.

In this article we will talk about the modern education system in universities and about unresolved problems in it. Mastering all types of speech activity, especially when teaching a language,

mainly in modern education. psychological activity with methodological knowledge and pedagogical skills are necessary to ensure the development of pedagogical communication between teacher and student. The arguments from the studies of Russian and Kyrgyz scientists are presented. Please note that various learning strategies have been developed – preliminary actions and acquisition of new knowledge operations used by students to optimize the processes of storing data, extracting it from memory and the processes of using the collected information: accumulation, structuring, creating logical connections, using images, movements, etc. we are talking about widespread use.

Key words: subject communication, interest in reading, modeling skills, text analysis, modern concept of education, texts of different styles, oral and written culture.

Учурдун талабына ылайык окутуучу бардык жактан билимдүү болууга умтулуусу абзел. Илим менен технологиянын өнүккөн мезгилинде билим берүү системасында да инновациялык методика жолго коюлса гана толук кандуу, жеткиликтүү билим бере алары анык. Өзгөчө тилди окутууда салттык усулдар натыйжа бере албай калган кези.

ЖОЖдордо филологиялык билим берүүнүн заманбап концепциясы студенттердин лингвистикалык гана эмес, ошондой эле кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүрүү менен, ошондой эле оозеки жана жазуу маданияты менен байланышкан коммуникативдик (кептик) компетенттүүлүгүн калыптандырууну камтыйт. Кепти колдонуунун эрежелери жана ыкмалары:

- түшүнүү үчүн баарлашууга кирүү жөндөмү;
 - өз оюн айта билүү, аудиториянын алдында сүйлөй алуу;
 - өзүнүн билдирүүлөрүнүн стилин сүйлөө кырдаалы менен байланыштыра билүү.
- Ал эми окутуучулардын милдети төмөнкүлөрдү камтыйт:
- өздөштүрүү үчүн зарыл болгон материалдардын жана көрсөтмөлөрдүн көлөмүн жана мазмунун аныктоо (эрежелер, нускамалар) аны иштетүү;
 - студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу, натыйжа алуу;

- студенттерди активдүүлүккө кызыктыруу, аны мотивациялоо;

- студенттердин билим берүү ишинин натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү ж.б.

Педагогикалык маселелерди чечүү үчүн мугалимге төмөнкүдөй жөндөмдөр да талап кылынат:

а) методикалык билим анын окуу иш-аракеттеринин негизин түзгөн көрсөтмөлөр системасы жана факторлор: жалпы педагогикалык, психологиялык ж.б.,

б) керектүү методологиялык чечимдерди тандап алуу жөндөмү;

в) чеберчилик менен чечимдерди иш жүзүнө ашыруу.

Жогоруда айтылгандар процессти башкаруунун сапатын көрсөтүп турат кыргыз тилин эне тил катары окутуу принциптерге гана эмес жана эне тилди окутуунун методикасынын закон ченемдүүлүктөрү, ошондой эле негизги жоболору жөнүндө эскерилет. Кыргыз тилин эне тил катары окутуунун методикасы өзүнүн өнүгүшүндө билим берүү процессинде инсанды калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдеген негизги илимге – педагогикага таянат.

Ошентип, студенттерде кесиптик ишмердүүлүктө коомдун алкагында ийгиликтүү өз ара аракеттенүүгө көмөктөшүүчү коммуникативдик сапаттарды өнүктүрүү зарылчылыгы университеттин гуманитардык эмес адистиктеринин студенттеринин оозеки сүйлөө сапаттарын өркүндөтүү методикасынын жетишсиз өнүккөндүгүнө карама-каршы келет. Практикалык максаттар реалдуу болууга тийиш жана алардын конкреттүү шарттарда жетишүүгө мүмкүн болгон билим берүү максаты: (жалпы билим берүү) – студенттердин жалпы маданиятын жогорулатуу, алардын ой-пикирлерин кеңейтүү, баарлашуу маданиятын, акыл ишинин ыкмаларын байытуу.

Тарбиялык максаты: студенттин инсандыгынын бардык жактарын өнүктүрүү менен байланышкан, анын дүйнө таанымын, ой жүгүртүүсүн, эс тутумун, моралдык-эстетикалык көз караштар системасын, сапаттарын, мүнөздөрүн курчутуу. Тарбиялык максаттар жалпы гуманисттик багытты чагылдырат, окутуу жана студенттердин жамааттык өз ара аракеттенүү процессинде да, ошондой эле ишке ашырылат.

Окутуучу менен студенттердин ортосундагы педагогикалык байланыш. Максаттар жана алардын иерархиясы өз кезегинде окуунун мазмунун башка жолдор менен аныктайт, башкача айтканда, студент эне тилин үйрөнүү мезгилинде эмнени өздөштүрүү керек экендигинин жыйындысы тил, тактап айтканда: педагогикалык жактан ылайыкталган лингвистикалык, социалдык маданий билимдер, коммуникация жана сүйлөө жөндөмдөрү, компетенциялары аркылуу ишке ашат.

Окууга болгон мамиле – бул окутуунун алдыңкы, басымдуу идеясын ишке ашыруу конкреттүү окутуу стратегиясы түрүндөгү практика [1].

Т.М. Балихина кеңири мааниде окууга болгон мамиле тууралуу жазып, кеңири баяндап берет, окутуунун стратегиясын, методун билдирет методология үчүн негизги илимдердин жыйындысына таянат. «Лексикалык мамиле - лексиканын окуудагы артыкчылыктуу ролуна негизделген тил. Сөз байлыгын өздөштүрүүгө басым жасалат, анын бардык кеп шайкештигин, кеп чеберчилигин калыптандыруу боюнча сөздүн колдонулушу негизги курал болуп саналат. Грамматикага тиешелүү көңүл бурулбайт, бул сүйлөө кебинде көп сандаган каталар, коммуникация процессинин бузулушу күтүлөт.

Социалдык-маданий мамиле – окутуунун мындай курулушун аныктайт, мында мугалим тилдин бирдиктеринин кандайча чагылдырылганына көңүл бурат эне тилинде сүйлөгөндөрдүн маданиятынын жана ой жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүктөрү, ал эми маданий маалымат тилдик бирдиктердин өзүнөн алынат.

Дидактикалык ыкмалардын тобуна индивидуалдык же инсанга багытталган, дедуктивдүү, индуктивдүү ыкмалар кирет. Студентке багытталган мамиле студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүн эске алат. Ар бир студент үчүн иш-аракеттерди жүргүзүүнүн тигил же бул ыкмасы мүнөздүү болот. Окуунун ар кандай стратегиялары иштелип чыккан – алдын-ала аракеттер жана жаңы билим алуу аны сактоо процесстерин оптималдаштыруу үчүн студенттер тарабынан колдонулган операциялар маалыматтар, аны эс тутумдан алуу жана топтолгон маалыматты пайдалануу процесстери: топтоо, структуралаштыруу, логикалык байланыштарды түзүү, сүрөттөрдү колдонуу, кыймылдар ж.б. кеңири колдонулат. Эне тилди окутууда дедуктивдүү ыкма – бул формадан аны ишке ашырууга, жалпысынан аракеттенүү. Дедуктивдүү ыкманын негизинде студент эрежени үйрөнөт, жана анда ага ылайык көнүгүүлөрдү аткарат. Убакытты үнөмдөөчү ыкма кийлигишүүсүн натыйжалуу жеңүүгө жардам берет. Ата-мекендик методологияда дедуктивдүүлүк – индуктивдүүлүк тил материалын өздөштүрүү ыкмасы катары каралат, когнитивдик процесстерге негизделген: анализ – дедукция, аналогия – индукция» [2].

Ал эми С.К. Рысбаев: «Индукция усулу окутуунун логикалык-аналитикалык усулдарына кирет. Индуктивдүү усул – бул ой жүгүртүүнүн жыйынтыктоо усулуна чейинки жекече, тармактуу ой жүгүртүү механизми. Башкача айтканда, түрдүү тилдик маалыматтарды, грамматикалык формаларды, далилдерди, мисалдарды, практикалык материалдарды иликтеп-талдап, жекелеп окуп-үйрөнүү аркылуу жалпы жыйынтыктарга – эрежелерге, аныктамаларга, бүтүмдөргө келүү. Мында тилдик фактылардын ассоциа-

циясы, аларды топтоштуруу, типтештирүү, жалпылоо ж.б. багытындагы методикалык иш-аракеттер негизги мааниге ээ болот. Дедуктивдүү окутуу усулу - бул усул дагы окутуунун логикалык-аналитикалык усулдарына кирет. Ал мазмуну боюнча индуктивдүү окутууга карама-каршы келет. Бирок себеп менен натыйжа бирдиктүү жыйынтыкка келген сыңары, бул эки усул дагы бир эле учурда логикалык бир бүтүндүктү жаратканы менен маанилүү. Дедукция усулу – логикалык анализдердин жыйынтыгы катары келип чыгат да, жыйынтыктуу бир бүтүмдү, тыянактуу эрежени, далилдеген аныктаманы бир канча акыл-эс операциялары аркылуу далилдеп туюнтуусу менен айырмаланат» деп аныктама берет [3].

Учурда билим берүү системасы оор мезгилди башынан кечирүүдө. Жалпы билим берүүнүн максаттары өзгөрдү, жаңыча силлабустар түзүлүүдө, окуу дисциплиналарынын мазмунун чагылдыруунун жаңы ыкмалары кирүүдө. Билим берүү кызматкерлеринин көңүл чордонунда окутуунун эффективдүүлүгү биринчи орунда турат, ал жаңы педагогикалык технологияларды иштеп чыгуу жана окуу процессине киргизүү менен байланышкан.

Кепти өнүктүрүү боюнча сабактар сүрөт жөнүндө аңгеме, сүрөттү сүрөттөп берүү сыяктуу чыгармачылык иштин түрүн камтыйт. Мисалы, сын атоочторду үйрөнүү менен студенттерге сүрөттөрдүн репродукциясын карап чыгууну жана түстөрдү билдирген сын атоочторду атоону сунуштоого болот. Мындай иш сөз байлыгын байытат, байкоо жүргүзүүгө үйрөтөт. Адабият сабагында кыргыз сүрөтчүлөрүнүн сүрөттөрүнүн репродукциясы белгилүү бир маанайды түзүүгө гана жардам бербестен кошумча материал боло алат, мисалы, Г.Айтиевдин же Чуйковдун картиналары пейзаждык лирикаларды окуп жатканда кандайдыр бир фон болуп калат, ошондой эле жашоо, каада-салттар жөнүндө кошумча түшүнүк берет. Визуалдык контент ыкмасынын өзөгүн түзөт. Чыгарманы угуп эле тим болбостон, көрүп даана түшүнүүгө жардам берет.

Техникалык университетте кыргыз тилин окуп жаткан студенттер кептин илимий стили менен гана таанышпастан, системадагы адистиктин тили менен таанышат. Адистиктин тили – бул белгилүү профилдеги билимдин жана конкреттүү адистиктин керектөөлөрүнүн тутумунда илимий жана расмий иштикүү кеп стилинин иш жүзүндө ишке ашырылышы. Демек, кесиптик тесттер менен бирге эле көркөм тексттерди колдонуу студенттердин сөз байлыгын арттырып, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө түздөн-түз көмөктөшөт.

Атайын тил деген эмне? Кээ бир аныктамаларды берели. Адистик тил – тилдин кесипкөй пикир алышуу чөйрөсүн тейлеген жана терминологиянын кеңири колдонулушу, сөздөрдүн тике, конкреттүү

маанисинде басымдуу колдонулушу, конкреттүү синтаксистик түзүлүшкө тенденциясы менен мүнөздөлгөн тилдин подсистемасы. Демек, техникалык окуу жайларында «Адистештирилген кыргыз тилин» окутуу замандын талабына туура келет. Жогорку окуу жайда гуманитардык эмес адистиктердин студенттеринин оозеки жана жазуу жүзүндөгү билимдерин, көндүмдөрүн калыптандыруу процесси кыргыз тили предмети боюнча жүрүп, биринчи кезекте бардыгынан студенттердин жазма кеп маданиятынын деңгээлине, иштикүү байланыш маданиятына басым жасалып, ал эми оозеки кепти өнүктүрүүгө аз көңүл бурулат. Ушуга байланыштуу университеттин гуманитардык эмес адистиктеринин студенттеринин оозеки сүйлөө сапаттарын өркүндөтүү методикасын иштеп чыгуу учурдун талабы жана реалдуу зарылчылык болуп саналат. Окутуучуга коюлган маанилүү талап – бул алардын педагогикалык ишмердүүлүгүн, ошондой эле студенттердин иш-аракеттерин кабыл алынган маалымат жаңы билимдин булагы боло тургандай кылып түзө билүү. Ушуга байланыштуу маалыматтын чоң көлөмүн алуу зарылчылыгы, маалыматтын татыктуу билимге өтүшү менен окуу процессин салттуу уюштуруунун чектелген мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосунда карама-каршылык бар.

Билим берүү, заманбап коомдун чөйрөсү болуу менен, барган сайын татаал жана динамикалуу дүйнөдө белгилүү бир кесиптик, жалпы маданий даярдыксыз жана социалдашуусуз иштей албаган ар бир жарандын жашоосуна түздөн-түз байланыштуу. Ааламдашуу дүйнөдө өлкөлөрдүн жана маданияттардын күчөп бараткан өз ара аракеттенүүсүн эске алуу менен өлкөнүн социалдык-маданий салттарын сактоо өзгөчө мааниге ээ, анын олуттуу бөлүгү сабакта көрсөтүлүүгө тийиш.

Ушуга байланыштуу ааламдашуу доорундагы коомдук кайра куруулардын жалпы диалектикасынын фонунда ата мекендик билим берүүнүн социалдык-маданий өзгөчөлүгүн так аныктоо жана сактоо маселелери актуалдуу болуп жатат. Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы этабында келип чыккан маселени чечүү үчүн тарыхый жактан белгилүү шарттар түзүлдү: жашоо шартынын, коомдун социалдык реалдуулугунун, демократиянын жана педагогикалык жамааттын иш-аракетинин эркиндигинин тез өзгөрүшү, айкындуулуктун мүмкүнчүлүктөрү. Ар бир окутуучунун чыгармачылык демилгеси – мунун баары сапаттык жактан жаңы ыкмаларды, мазмунду жана башкаруу технологияларын киргизүү мүмкүнчүлүгүн аныктайт. Окуу процессинин түзүлүшү жана уюштурулушу, билимди өздөштүрүү процессинин өзү бул учурда инсандын жөндөмдүүлүгү жана керектөөлөрү менен ишке ашууда.

Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинде кыргыз тилин окутууда биз алдыбызга төмөн-

күдөй милдеттерди койдук: кыргыз тилинин системасы жана структурасы жана анын стилдик стратификациясы жөнүндө билимдерди тереңдетүү; натыйжалуу кеп коммуникациясын куруунун негизги мыйзамдары менен таанышуу; оозеки жана жазуу түрүндөгү иштиктүү баарлашуунун негизги принциптерин өздөштүрүү; иш кагаздары менен иштөөнү уюштуруу; ар кандай стилдеги жана жанрдагы тексттер менен иштөө көндүмдөрүн өркүндөтүү; студенттердин активдүү сөз байлыгын кеңейтүү. Ушул таризде айтылган ойлор да кездешет: Мисалы, «Чыгармачылык компетенттүүлүк адабий текстти окутууну окуучулардын аң-сезиминин ар тараптуулугун жана өз алдынчалыгын камсыз кылуучу илимий таанып билүү методдорунун жана каражаттарынын негизинде уюштурулат, анын натыйжасында окуучу мугалим менен жана башка окуучулар менен диалог жүргүзөт, айта турган оюн аргументтештире алат, окуу материалын анализдей жана синтездей билет, окугандарын өзүнүн жеке жашоосу жана жалпы турмуш, коом менен байланыштырууга жетишет» [4]. Демек, кандай гана окуу жай болбосун, кесиптик тексттер менен биргеликте көркөм тексттердин орду чоң экендиги анык.

Коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга төмөнкүдөй тапшырмалар жардам берет :

- тексттин планын түзүү, текст боюнча негизги ойду айтуу;
- тексттин бөлүгүн сахналаштыруу;

- айтылган тексттин студенттин келечек кесибине туура келээрин аныктоо;

- тексттин каармандарына мүнөздөмө берүү, аларга баа берүү;

- тайпадагы студенттердин пикирине кошулуу же кошулбоо;

- окугандан, уккандан улам өз сөзүн түзүү;

Мындай тапшырмаларды аткаруу үчүн студенттерге логикалык синтаксистик схемаларды, ар түрдүү: маанилик, мазмундук, вербалдык, иллюстративдик, схемалык таянычтарды сунуш кылууга болот. Кептин жогорку көркөмдүгүнө артистизм менен, сөз берметтерин, жесттик, мимикалык каражаттарды чебер колдонуу менен аткарылган кептер мисал боло алат.

Жыйынтыктап айтканда, заманбап окутууда кыргыз тилин жана адабиятынын усулдары бир топ жаңыланууга муктаж жана педагогикалык шарттар көптөгөн эмгектерди талап кылат.

Адабияттар:

1. Вятютнев М.Н. Русский язык. – Москва, 1984. - 144 с.
2. Баихина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного, нового. – М., 2007. 26-27 стр.
3. Рысбаев С.К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун деңгээлдик системасы жана ага коюлуучу дидактикалык талаптар. - Б., 2012. - 27-б.
4. Акматов К.К., Мамырова Ю.А. Адабий көркөм текст түшүнүгүнүн теориялык негиздери. / Известия Вузов Кыргызстана, №1. - 2023.